

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Ніна ВОРОНKOBA (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається питання актуальності поняття «міжкультурна компетенція» та формування міжкультурної компетенції як необхідного фактору для здійснення процесу комунікації між представниками різних культур, шляхи подолання непорозумінь чи конфліктів

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурна компетенція, діалог культур, національні традиції, цінності, комунікативна поведінка

In the article the author considers the questions of actuality of concept of cross-cultural competence and formation of the cross-cultural competence as a necessary factor of communication process between the representatives of different cultures, ways of dealing effectivity with cross-cultural misunderstandings and conflict situations.

Key words: cross-cultural communication, cross-cultural competence, efficiency, dialogue of cultures, national values, communicative behavior.

Внаслідок зростання міграційного руху і економічної глобалізації, яка підвищує інтенсивність міжкультурних зустрічей, проблеми міжкультурної комунікації проявляються все чіткіше. Комунікація відображає найважливіший елемент нашого співіснування. Якщо людина щось не розуміє або неправильно розуміє, виникає не тільки відчуття незручності, але розвивається агресія, що може спричинити конфлікт. Однією з проблем, що заважають комунікації між представниками різних культурних традицій, є проблема низького рівня міжкультурної компетенції особистості. «Міжкультурна компетенція – це не тільки знання мови та знання країнознавчого характеру, а також вміння та досвід, без яких розуміння людини іншої культури стає нелегким. Не розуміючи іншу культуру, не можна говорити про рефлексію на власну культуру, її розвиток стає неможливим. Відповідно, взаємодія двох культур, внаслідок чого відбувається пізнання як власної, так і чужої культури, видається неможливою. [6: 334-335], [7: 287]. Це може призвести до загострення глобальних проблем, міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів. Однією із задач сучасної освіти науковці називають створення умов для набуття учнями, студентами досвіду міжкультурного спілкування, навчання дітей навичкам та вмінням спілкування з представниками різних культур, в процесі якого відбувається формування міжкультурної компетенції людини.

Незнання норм та традицій спілкування носіїв іншої культури викликає стан, який виникає з причини неспівпадіння культур, і називається культурним шоком. Щодо викладання іноземних мов, то дослідники вказують, що коли студенти стикаються з іншим набором правил поведінки, що відрізняється від їхнього, з новою сукупністю цінностей, у них може виникнути шок, і вони починають вважати носіїв мови, яку вивчають, диваками, погано вихованими тощо. Сукупність норм і традицій спілкування народу називають комунікативною поведінкою. Знання норм і традицій спілкування представників одного народу дозволить учасникам мовного акту, які належать до різних національних культур, адекватно сприймати і розуміти один одного, тобто сприяти міжкультурній комунікації. Для формування міжкультурної компетенції недостатньо одного лише позитивного ставлення до вивчаємої культури. Для цього є необхідні контакт з культурою і представниками цієї культури. Міжкультурна компетенція являє собою більш складне утворення, яке містить в

собі в тому числі і певні знання, якості, навички і вміння. Однак, треба визнати, що такі методи формування міжкультурної компетенції, як спостереження, опис і формулювання висновків на цій основі, можуть бути ефективними засобами вивчення іншої культури на початковому етапі знайомства з чужою культурою. В цьому випадку насамперед від вчителя вимагається кропітка робота по відборі матеріалу для дослідження учнів/студентів і координація їх дій, щоб таке вивчення не виявилось формуванням негативного ставлення до вивчаємої культури. Проблеми у спілкуванні між представниками різних культур виникають не тільки з фактично існуючих різних мовних кодів, а також і з різних варіантів сприйняття та інтерпретації отриманої інформації. При кожній взаємодії йдеться не тільки про те, щоб зрозуміти, що сказав співрозмовник, а й оцінити наміри партнера – співрозмовника, його особистість. Це може допомогти передбачити реакцію партнера. Для досягнення в залежності від ситуації адекватної оцінки кожен з учасників розмови звертається до соціокультурних особливостей. Якщо очікувана реакція не настає, виникає відчуття невпевненості. Інакше кажучи, належність співрозмовників до різних культур може створити проблеми під час процесу комунікації. Ці висновки стали причиною того, що у сферу освіти були внесені певні зміни. Отже, в сучасній дидактиці іноземних мов існує така точка зору, що метою заняття з іноземної мови є не тільки мовна компетенція, а й міжкультурна.

Міжкультурна компетенція ґрунтується на знаннях та вміннях, здатності здійснювати шляхом створення спільного для комунікантів значення того, що відбувається і досягати в результаті позитивного для обох сторін спілкування. Метою формування міжкультурної компетенції є досягнення такої якості мовної особистості, яке дозволить їй вийти за межі власної культури та набути якості медіатора культур, не втрачаючи власної культурної ідентичності. Н.Н.Васильєва дає наступне визначення міжкультурної компетенції: «Це знання життєвих звичок, традицій, установок даного соціуму, формуючих індивідуальні та групові особливості; індивідуальних мотивацій, форм поведінки, невербальних компонентів (жести, міміка), національно-культурних традицій, системи цінностей» [3].

«Міжкультурна компетенція» належить до сучасних понять, слів і стоїть в центрі наукових дискусій, про що свідчать різні назви цього поняття: «міжкультурна компетенція», «міжкультурна комунікаційна компетенція», «міжкультурна ефективність» тощо. Якщо шукати дефініцію поняттю «міжкультурна компетенція», то найчастіше пояснення будуть не дуже чіткі. Як правило, під цим поняттям розуміють здатність вміти обходитись з усім, що пов'язане з іншою культурою, також вміння спілкуватись з людьми, представниками іншої культури і вдало інтегруватись в процес комунікації.

Важливі для комунікації компетенції розуміння та інформування поширюються завдяки наступним сферам: на особистому рівні йдеться про те, наскільки сам індивідуум є під впливом культурних цінностей та понять, які зразки, приклади культури, які субкультури утворюють його самосвідомість. На соціальному рівні йдеться про здатність переборювати стресові ситуації, переносити протиріччя, конфлікти, про здатність розвивати почуття поваги до чужої культури. На когнітивному рівні йдеться про знання власних та чужих культурних цінностей та понять та розуміння відносності цінностей та норм. На рівні поведінки говоримо про спроможність свідомо зустрічати все чуже і орієнтуватись в ньому, сприймати власну та чужу культуру та нести відповідальність за свою поведінку.

Формування міжкультурної компетенції варто пов'язувати з розвитком особистості студентів, їх готовності брати участь в діалозі культур на основі принципів кооперації, взаємоповаги, терплячості до різниці в культурних традиціях та подоланню культурних бар'єрів. В психології встановлено, що присутність у свідомості кожного учасника спілкування свого власного досвіду, інакше кажучи, власної культури (індивідуальної картини світу) і так чи інакше протилежного йому чужого світу (чужого образу свідомості) створює діалогічність особистості. Саме діалогічність особистості робить її спроможною брати участь у діалозі культур. В контексті діалогу культур студент спирається на пізнавальні засоби своєї культури, що допомагає усвідомити засоби чужої культури, набути нові знання про свою культуру, створені на пізнанні чужої культури.

Дж. Летонен вважає обмеженим підхід багатьох авторів до міжкультурної компетенції як до терплячості щодо проявлення культурних особливостей, культурної чутливості до правил

поведінки в тій чи іншій культурі, інформованості про деякі культурні факти, або як до розуміння представників інших культур. Для успішної комунікації в іншій культурі, з точки зору автора, «необхідно знати мову, історію країни, мистецтво, економіку, суспільство, тобто володіти всебічними знаннями про культуру цієї країни»[4]. Дослідник ставив питання про етику міжкультурних стосунків. Якщо ми говоримо про міжкультурну компетенцію з точки зору міжкультурної комунікації у сфері бізнесу J. Lehtonen застерігає від користування формулою «Якщо ти в Римі, роби так, як римляни» і пропонує у стосунках з представниками іншої культури діяти з позицій універсальних загальнолюдських етичних норм. З такою думкою погоджуються не всі, так як під універсальними нормами автор скоріше за все розуміє норми західної культури. Вони зрозумілі при взаємодії з представниками західних культур, але можуть призвести до негативного результату спілкування в іншій культурній ситуації, оскільки їх можуть сприйняти, як спробу нав'язати чужі даній культурі норми і цінності. В умовах глобалізації народи прагнуть до посилення власної ідентичності, а західна модернізація сприймається як спроба позбавити національні культури їх обличчя. Міжкультурна компетенція передбачає, звичайно, глибокі знання іншої культури та мови. Ряд дослідників за кордоном, роблячи визначення поняття міжкультурної компетенції, наголошують на деяких якостях поведінки особистості, які і називаються компетенцією при комунікації з представниками інших культур. До таких якостей належать наступні: повага та позитивна оцінка іншої людини; позитивна реакція на поведінку іншого індивіда; сприйняття точки зору співрозмовника, спроможність подивитись на події з його позиції; толерантність до неочікуваної зміни подій, здатність подолати раніше невідому невизначену ситуацію, не показуючи своєї невпевненості. Існують інші сучасні моделі міжкультурної компетенції, які передбачають здатність досягати в рівній мірі успішного розуміння як представників інших культур, так і представників своєї культури. Підкреслюються наступні компоненти цієї здібності: знання моделей і комунікативних дій та їхньої інтерпретації як у своїй власній, так і у вивчаємій культурі, а також у мові; загальні знання про стосунки між культурою і комунікацією, що містять залежність ходу думок та поведінки від специфічних для даної культури особливостей мислення, а також різниці між культурами, які визначаються цими особливостями; набір стратегій для стабілізації взаємодії, тобто для рішення виникаючих в ході комунікації непорозумінь або навіть можливих конфліктів.

Основною перевагою такого підходу є те, що існує взаємозв'язок двох сторін міжкультурної компетенції особистості – здатність розуміти рідну та чужу культуру. Ще одним позитивним моментом можна назвати встановлення зв'язку між мисленням та поведінкою. Цей факт виводить міжкультурну компетенцію на більш свідомий культурологічний рівень. В цілому, модель в основному орієнтована на аспект поведінки при спілкуванні з представниками іншої культури і не має на увазі спілкування як обмін культурними сенсами, в ході якого відбувається розуміння і пізнання культури. Одним з компонентів міжкультурного навчання вважається «терпимість до різноманітності та готовність сумніватись у власних нормах» [5]. Наявність міжкультурної компетенції позбавляє людину культурного шоку, неприємного здивування і фрустрації при зіткненні з іншою культурою. Основним методом формування компетенцій, який застосовує автор, є комунікативні вправи і творчі заняття. Недолік визначення полягає в тому, що міжкультурна компетенція при такому підході зводиться до знань. Але, як відомо, одне лише знання не може бути гарантією успішного спілкування в іншому культурному середовищі, тому поняття міжкультурної компетенції повинно містити з компонентом знань навички, вміння, і якості особистості, які і складають компетенцію суб'єктів міжкультурного спілкування. Що стосується такої якості, як терпимість, то, терпимість передбачає зверхність до об'єкту терпіння, а це суперечить принципу рівнозначності та рівноправ'я особистостей і культур. Доцільніше говорити про сприйняття вивчаємої культури такою, якою вона є, при цьому критично сприймаючи і її, і свою власну культуру, не спираючись на образ своєї культури в якості ідеальної моделі.

В західній науковій літературі існують різні моделі міжкультурної компетенції.

Наприклад, має місце така модель: міжкультурна компетенція складається з п'яти компонентів:

- Ставлення до іншої культури;
- Знання;
- Вміння інтерпретації і співвідношення;
- Вміння відкриття та взаємодії;
- Критичне усвідомлення культури або політична освіта.

Стосунки між представниками різних культур з високим рівнем міжкультурної компетенції повинні ґрунтуватись на основі відкритості і зацікавленості, готовності відмовитись від упередження відносно іншої та рідної культур. Компонент знань містить в собі інформованість про соціальні групи, їх характеристики і практичну діяльність у власній країні та країні партнера по спілкуванню, про загальні процеси соціальної взаємодії та взаємодії особистостей, знання фактів про рідну та вивчаєму культуру, наявність паралінгвістичних засобів спілкування. Вміння інтерпретації та співвідношення полягають у здатності людини інтерпретувати документ або подію іншої культури, пояснювати його і порівнювати з явищами власної культури.

Ще одним компонентом міжкультурної компетенції є вміння засвоювати нові знання про культуру, вміння користуватись знаннями і навичками в умовах комунікації та взаємодії в реальному часі.

І останній компонент - критичне усвідомлення культури або політична освіта полягає у вмінні критично і на основі певних критеріїв давати оцінку світогляду, діяльності і результатам діяльності, які притаманні власній та чужій культурі. Таким чином, міжкультурна компетентна особистість має наступні якості:

- здатність побачити взаємовідносини між різними культурами (як зовнішніми так і внутрішніми по відношенню до суспільства);
- здатність бути посередником, інтерпретувати одну культуру в термінах іншої;
- спроможність критично і аналітично розуміти власну та іншу культуру;
- усвідомлення власного погляду на світ і того факту, що його мислення культурно детерміновано, а не тільки бути впевненим, що його світогляд і розуміння є природними.

Варто окремо сказати про особливості мислення. Під особливостями мислення варто розуміти:

- розуміння зв'язку між мовою, мисленням і культурою;
- здійснення пізнання на межі рідної та вивчаємої культур;
- розуміння рівнозначності та різномайття культур та культурних сенсів;
- критичний погляд на власну культуру та на культуру, яку вивчаєш.

Дослідження понять «міжкультурна комунікація та компетенція» є темою актуальною. Більшість досліджень присвячені наступним елементам міжкультурної комунікативної компетенції: навички, мотивація та знання. Під знаннями розуміємо відповідні знання інтерактивних, специфічних у культурному плані та загальних культурних та мовних правил гри. Під мотивацією розуміємо певні погляди, точки зору стосовно іншої культури, тобто, позитивне ставлення до чужої культури, конкретна позиція, а саме, етноцентризм та відкритість. Вміння та навички включають в себе повагу, інтерактивну позицію, наукову орієнтованість, інтерактивний менеджмент, неоднозначна толерантність, мовна здібність. Оскільки ми маємо справу з компетенцією у мовній, розмовно-стратегічній, рецептивній та нормативній сфері, вони всі можуть формуватись у рамках заняття з іноземної мови, яке будується на міжкультурному навчанні.

Міжкультурне навчання відбувається тоді, коли людина готова зрозуміти специфічну систему сприйняття, мислення, цінностей та поведінки чужої культури та готова інтегрувати ці знання у власну систему орієнтування. При цьому повинні бути присутні наступні вміння, як вважає науковець Олександр Томас [6: 283]:

- «розпізнавання норм, які регулюють соціальну ситуацію;
- проникнення в рольові структури в залежності від культури;
- знання про Я- концепцію певної персони;
- відчуття неправильної, небажаної поведінки в соціальних інтеракціях;
- володіння інформацією про умови та вплив поведінки партнерами, які є представниками різних культур;

навички розпізнавання та розуміння різниці у поведінці відносно простору та часу; розуміння зв'язків між власними цілями з одного боку і нормативною поведінкою з іншого боку;

знання відповідних норм поведінки в соціальних ситуаціях.»

На заняттях з іноземної мови відбувається процес оволодіння принципами міжкультурної компетенції. Науковцями було досліджено ряд актуальних підручників та додаткових матеріалів. Були зроблені наступні висновки:

В більшості матеріалів вказується на специфічність німецькомовної культури, подається інформація про країну, людей, традиції та звички, що може бути основою для міжкультурного порівняння;

В деяких підручниках формулюються правила поведінки для певної країни, описуються мовні та соціальні традиції, норми, також невербальні способи спілкування (міміка, жести, рухи тіла тощо) щоденної німецької культури;

Матеріали дають порівняння двох культур (напр., американської та німецької, польської та німецької);

Тему «Контакт культур» пов'язують переважно з аспектом «Іноземці в Німеччині» з подальшим обговоренням виникаючих проблем;

Проблеми міжкультурної комунікації та конфліктів в процесі комунікації тематизуються дуже рідко. Необхідні для міжкультурної комунікації вміння доводяться до свідомості вивчаючих іноземну мову.

Дослідження показують, що компетенції міжкультурної дієздатності подаються в тій чи іншій формі, але ніколи не розглядаються в цілісності, формуються послідовно. Міжкультурні конфлікти презентуються і тематизуються нечасто. Рідко відпрацьовуються стратегії по подоланню таких конфліктів, відсутні також відповідні тексти. Саме робота над текстами може бути ефективним засобом розвитку міжкультурної компетенції у особистості. На думку багатьох авторів саме такі тексти завдяки змісту сприяють доступу до проблематики міжкультурної комунікації. За допомогою вправ до текстів можлива робота над стратегіями, як це розуміє Олександр Томас.

Серед текстів розрізняють ті, які презентують міжкультурні конфліктні ситуації, та тексти про контакти культур, які описують міжкультурні інтеракції (необов'язково конфліктні). Знайти такі тексти неважко. Вдалими є, наприклад, тексти на тему «Подорож». Подальші можливості пропонує художня література, яка останнім часом все більш уваги приділяє міжкультурній проблематиці.

При роботі з текстами необхідно брати до уваги насамперед наступні аспекти:

Тематизація конфлікту/контакту;

Розвиток стратегій поведінки, важливих для швидкого орієнтування в будь-яких умовах.

Внаслідок роботи над текстами постійно стимулюються мовні компетенції, стратегічні компетенції діалогу, рецептивні та компетенції ставлення. Створення ситуації за допомогою тексту, наприклад, конфлікту, призводить до його розуміння та передається вербально. Як завершення роботи може бути дискусія про стратегії щодо подолання проблем міжкультурної комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Ответ на вопрос редакции «Нового мира» // Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г. Бочаров. – М.: Искусство, 1979. – С. 328-325.
2. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры: Два философских введения в 21 век. - М.: Политиздат, 1991. – 412 с.
3. Васильева Н.Н. Межкультурная коммуникация // Deutsch (1 сентября). 2007. - № 17.
4. Lehtonen, Jaakko. Globalization, National Cultures, and the Paradox of Intercultural Competence// <http://viesti.jyu.fi/laitos/lehtonen/globalization.html> Retrieved December 2, 2003.
5. Losche, Helga Interkulturelle Kommunikation. Sammlung praktischer Spiele und Übungen. – Augsburg, 2000.
6. Thomas, Alexander Interkulturelle Handlungstrainer in der Managerausbildung. In: Wirtschaftswissenschaftliches Studium. H.6.- München, 1989 S. 281-287
7. Thomas, Alexander Interkultureller Austausch als interkulturelles Handeln. - Saarbrücken, 1985.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Воронкова – старший викладач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокраїнознавство, проблеми міжкультурної комунікації, лінгвістика тексту.